

Avoin julkaiseminen etenee – EU-maiden vaihteleva tilanne kartoitettiin

Mika Holopainen

Julkaisujen avoin saatavuus on Suomessa eurooppalaista keskitasoa. Tämä ilmenee Julkaisujen avoin saatavuus -työryhmän raportista, joka julkaistiin viime keväänä. Raportissa esitellään keskeisten EU-maiden tilannetta ja linjauksia Open Access -julkaisemisessa. Lisäksi selvityksessä esitetään toimenpidesuosituksia, joiden avulla avoimen saatavuuden tilannetta Suomessa voidaan edistää.

Opetus- ja kulttuuriministeriön viime vuonna käynnistämässä *Avoin tiede ja tutkimus* (ATT) -hankkeessa asetettiin useita työryhmiä tekemään selvitystä tieteen avoimuuden nykytilasta sekä laatimaan suosituksia kansallisen tilanteen kohentamiseksi. Esittelen tässä artikkelissa lyhyesti Julkaisujen avoin saatavuus -työryhmän raportin¹ sisältöä. Työryhmä koostui kymmenestä yliopistokirjastoja ja muita tutkimusorganisaatioita edustavasta asiantuntijasta. Työryhmän puheenjohtajana toimi **Pekka Olsbo** Jyväskylän yliopiston kirjastosta

Kansalliset linjaukset suuntaavat kohti avoimuutta

Julkaisujen avoin saatavuus –työryhmän tavoitteena oli laatia taustaselvitys EU:n, Pohjoismaiden ja Suomen avoimen julkaisemisen tilanteesta. Raportissa keskitytään viime vuosien tilanteeseen ja eri maissa tehtyihin konkreettisiin toimenpiteisiin avoimen tieteen edistämiseksi. Lopuksi esitetään Suomea koskevia toimenpidesuosituksia.

EU-maiden osalta tieteen avoimuuden tilanne on varsin jakautunut. Joissakin maissa avoimuuteen liittyviä päätöksiä ei ole lainkaan tehty tai asiaan liittyvät periaatteet ovat vasta mietinnässä. Joissakin maissa, kuten Ranskassa, Puolassa ja Suomessa, avoimuuspolitiikan toteuttaminen on vielä kesken. Muutamissa maissa, esimerkiksi Iso-Britanniassa, Saksassa, Portugalissa, Alankomaissa ja Espanjassa, on julkaisujen avoimuudessa päästy pidemmälle etenkin kansallisesti johdettujen toimenpiteiden avulla.

Jakautumisesta huolimatta suunta on selvä: kaikkialla Euroopassa ollaan siirtymässä – nopeammin tai hitaammin – kohti julkisesti rahoitetun tutkimuksen täyttä avoimuutta. Esittelen seuraavaksi muutamia raportissa kuvattuja esimerkkejä kansallisista linjauksista ja toimenpiteistä avoimen tieteen edistämisessä.

Kansallista OA-politiikkaa Britanniassa ja Itävallassa

Iso-Britanniassa on vuodesta 2012 alkaen ollut voimassa linjaus avoimelle julkaisemiselle. Aluksi pelkästään kultaiseen Open Access -julkaisemiseen perustuvista mandaateista on siirrytty kultaisen ja vihreän tien yhdistelmään. Toisin sanoen sekä julkaiseminen OA-lehdissä että rinnakkaistallennus julkaisuarkistoihin ovat hyväksyttäviä tapoja toteuttaa tieteellisten julkaisujen avoimuus.

¹ Raportti on julkaistu 8.4.2015 ja ladattavissa Avointiede.fi -sivustolla osoitteessa <http://avointiede.fi/keskeiset-julkaisut>

Brittien kansallinen rahoituksesta vastaava taho, Research Councils UK, on vastannut myös rahoittamiensa tutkimusten julkaisemiseen liittyvistä kirjoittajamaksuista ja niiden organisoinnista. Tämä on kuitenkin ollut riittämätöntä ja vihreän tien edistämiseksi neljä suurta tutkimusrahoittajaa on ryhtynyt äskettäin edellyttämään artikkelien ja konferenssijulkaisujen rinnakkaistallennusta julkaisuarkistoihin.

Itävallassa kansallisesti merkittävin tutkimusrahoittaja Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF) on julkistanut tutkimuksen avoimuutta koskevan politiikkansa vuonna 2014. FWF edellyttää tutkimuksen avoimuutta ja rahoittaa sitä tietyissä rajoissa. OA-lehdissä julkaisemista varten tukea voi saada korkeintaan 2500 e ja hybridi-lehdissä julkaisun avoimeksi ostamiseen 1500 e. Lisäksi FWF edellyttää CC BY -lisenssin käyttöä kaikkien rahoittamiensa julkaisujen yhteydessä.

FWF on myös koordinoinut paikallisen kirjastoalan konsortion kanssa neuvotteluja kustantajien kanssa. Toistaiseksi on saatu aikaan sopimus IOP Publishingin kanssa. FWF hoitaa kaikki kustannukset, joita tutkijoille aiheutuu julkaisemisesta kyseisen kustantajan OA-foorumeilla.

Alankomaissa on vahva OA-kulttuuri

Edellä kuvattujen maiden tilanteesta poiketen Alankomaissa ei ole avoimen tieteen kansallista politiikkaa. Siitä huolimatta se on yksi johtavia maita julkaisujen avoimuudessa. Tämä on tulosta aktiivisesta OA-kulttuurista, jonka seurauksena muun muassa julkaisuarkistojen infrastruktuurista on luotu kattava. Lisäksi maassa toimii lähes 70 tieteellistä OA-lehteä.

Aktiivisuutta on osoittanut myös yliopistojen yhteistyöjärjestö VSNU, joka on vuoden 2014 aikana ryhtynyt käymään neuvotteluja suurimpien kustantajien kanssa. Springerin kanssa on päästy sopimukseen, joka sallii oman maan tutkijoiden julkaista Springerin OA-lehdissä ilman kirjoittajamaksuja. Vastaavaan sopimukseen on pyritty myös Elsevierin ja Wileyn kanssa, mutta toistaiseksi tuloksetta.

Alankomaiden tilanne osoittaa, että poliittisia tai hallinnollisia ylätasen päätöksiä merkittävämpää voi olla monipuolinen kansallinen yhteistyö tavoitteiden saavuttamiseksi. Rikas avoimuuden kulttuuri eri toimijoiden yhteisenä tahtotilana voi syntyä ilman viranomaisten tukea.

Saksassa ja Espanjassa lainsäädännön tuki

Saksassa suurin osa tutkimusorganisaatioista edellyttää tutkimustulosten avointa julkaisua. Julkaisuarkistojen infrastruktuuri kattaa koko maan ja toimintaa koordinoidaan kansallisesti. Lisäksi oikeus rinnakkaistallennukseen on kirjattu maan tekijänoikeuslakiin. Julkisin varoin tuotetut tutkimusjulkaisut voidaan rinnakkaistallentaa riippumatta kustantajien kanssa tehdyistä sopimuksista.

Saksan merkittävin tutkimusrahoittaja, Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), edellyttää rahoittamiensa tutkimusten avointa julkaisemista. Samalla se tukee hankkeita, joissa kehitetään OA-toimintaa – tai joiden tuloksena syntyy OA-lehtiä ja julkaisualustoja. Tuoreen linjauksen mukaan DFG jatkaa avoimen julkaisemisen rahoittamista vuoteen 2020 asti, mutta tuki vähenee asteittain vuodesta 2015 alkaen. Näin pyritään

varmistamaan, että tutkimusorganisaatiot kehittävät omat ratkaisunsa OA-julkaisemisen rahoittamiseen.

Espanjassa tieteen avoimuutta on edistetty lainsäädäntöön kirjatulla artiklalla, jonka mukaan kokonaan tai osittain julkisin varoin rahoitettu tutkimus tulee julkaista avoimesti. Lisäksi tutkimusorganisaatioiden tulee huolehtia julkaisuarkistojen teknisestä kehityksestä ja kansainvälisten standardien mukaisesta yhteensopivuudesta.

Espanjan 77 eri julkaisuarkistosta tehdään keskitettyä julkaisuiden haravointia kansalliseen OA-arkistoon RECOLECTAan. Kyseinen palvelu tarjoaa myös koordinoitua tietoa ja neuvontaa yksittäisten arkistojen ylläpitäjille sekä tutkijoille ja päättäjille. Avointa tiedettä koskevaa tutkimustietoa kerätään kansalliseen OA-portaaliin, joka on kaikille avoin tiedonvälityksen kanava.

Ruotsissa ja Tanskassa tuoreita linjauksia

Pohjoismaissa on kehitetty jo pitkään julkaisuarkistoja ja niihin liittyviä infrastruktuureja. Viime aikoina on Ruotsissa ja Tanskassa tehty uusia kansallisia avoimen tieteen linjauksia. Norjassa taas on jo useamman vuoden ajan toteutettu melko laajamittaista kansallista koordinoitua ja ohjausta avoimen tieteen kehittämiseksi.

Ruotsissa keskeinen rooli avoimen tieteen koordinoinnissa on ollut Vetenskapsrådetilla, joka julkisti tammikuussa 2015 kansallisen linjauksen tieteen avoimuudesta. Sen mukaan kaikki julkisesti rahoitettuun tutkimukseen perustuvat julkaisut sekä tutkimukseen liittyvä data tulisi olla avoimesti saatavilla. Merkittäviä OA-toimijoita ovat olleet myös Ruotsin yliopistokirjastot, jotka ovat yhteistyössä luoneet ja kehittäneet kansallista SwePub-portaalia. Portaaliin haravoidaan tiedot yliopistojen julkaisuarkistoista.

Tanskassa tieteen avoimuutta koskevia ehdotuksia ja linjauksia on tehty vuodesta 2010 alkaen. Käytännön tasolla eteneminen on ollut hidasta. Tuorein kehitysvaihe on vuonna 2014 julkistettu kansallinen OA-strategia. Strategian myötä perustettu ohjausryhmä on asettanut vaativat tavoitteet: vuoteen 2017 mennessä 80 % tanskalaisista tutkimusjulkaisuista tulisi olla avoimia, ja vuoteen 2021 mennessä tavoitteena on 100 %:n avoimuus.

Poikkeuksena muista Pohjoismaista Tanskan kaikissa yliopistoissa on käytössä saman ohjelmiston puitteissa toimiva tutkimustietojärjestelmä sekä julkaisuarkisto. Tämä ei kuitenkaan ole toistaiseksi merkittävästi lisännyt tutkimusartikkeleiden rinnakkaistallennusta.

Norjassa tutkimustietojärjestelmien ja julkaisuarkistojen osalta on toteutettu kansallinen koordinointi ja prosessi. Tätä varten on luotu CRISTin-organisaatio, joka ylläpitää kansallista tutkimustietojärjestelmää. Organisaatio hoitaa rinnakkaistallenteiden ja niiden metatietojen keräämisen ja välittämisen edelleen paikallisiin julkaisuarkistoihin. Norjassa tiedelehtiä on myös ohjattu voimakkaasti kohti OA-julkaisemista. Norjan kansallinen tutkimusrahoittaja, Forskningsrådet, on päättänyt antaa julkaisutukea vain lehdille, jotka ovat avoimesti saatavilla. Tämän 50 %:n tuen lisäksi Forskningsrådet maksaa puolet OA-lehdissä julkaistavien tutkimusartikkeleiden kirjoittajamaksuista. Tämä tosin edellyttää, että tutkijan oma tutkimusorganisaatio ylläpitää rahastoa, jonka välityksellä kirjoittajamaksut kanavoidaan.

Suomessa edetään hitaasti

Suomen tilanne tieteen avoimuudessa on keskitasoa, kun vertailua tehdään Euroopan maiden kesken. Raportissa esitellään Ranking Web of Universities (RWU) sekä Ranking Web of Repositories (RWR) -palveluiden antamia tilastoja. RWU:n arviointi perustuu yliopistojen verkkonäkyvyyteen ja vaikuttavuuteen, RWR puolestaan yliopistojen julkaisuarkistojen näkyvyyteen ja tieteellisyyteen. RWU:ssa Suomen kohtuullinen ranking perustuu erityisesti Helsingin yliopiston hyvään sijoitukseen. RWR:ssä taas kahden julkaisuarkiston (Helda, JYX) hyvä menestys vaikuttaa Suomen sijoittumiseen rankingissa.

Suomessa avointa julkaisemista on tuettu etenkin julkaisuarkistoja rakentamalla. Vuosina 2004-2010 toteutettiin myös kuusi merkittävää hanketta, joissa kehitettiin julkaisuarkistojen infrastruktuureja. Eri aineistotyyppien osuudet julkaisuarkistoissa vaihtelevat suuresti, mutta varsinkin tieteellisten artikkeleiden suhteellinen osuus on jatkuvasti pysynyt melko vaatimattomana.

Sytä rinnakkaistallennuksen hitaaseen etenemiseen Suomessa on useita. Kansallisen koordinoinnin puuttuminen on johtanut siihen, että yliopistot ovat jääneet yksin kehittämään julkaisuarkistojaan ja niihin liittyviä palveluita. Tallennus- ja muut tukipalvelut ovat jääneet puutteellisiksi. Rinnakkaistallennusta koskevat mandaatit puolestaan ovat jääneet hallinnon tasolle, ilman riittävää käytännön ohjausta sekä selkeitä sanktioita tai palkintoja. Lisäksi yliopistojen tutkimushallinnon tarpeita julkaisutietojen keruussa on viime vuosina priorisoitu, jolloin ne ovat ohittaneet julkaisuarkistoihin ja avoimeen saatavuuteen liittyvät kehittämistarpeet.

Laaja kirjo toimenpidesuosituksia

Julkaisujen avoin saatavuus -työryhmä esittää raportin perusteella listan toimenpidesuosituksia. Suosituksista suurin osa on kohdistettu tutkimusorganisaatioille, mutta osa koskee tutkimusrahoittajia ja osa erillisinä hankkeina toteutettavia toimenpiteitä. Hankkeita koordinoisivat Kansalliskirjasto ja Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Tutkimusorganisaatioiden tulisi suositusten mukaan vastata rinnakkaistallennuksen prosessien ja käytäntöjen tuomisesta osaksi tutkijoiden ja organisaatioiden perustoimintaa, kehittää keskitettyjä palveluita, käyttää avoimien aineistojen yhteydessä koneluettavia lisensejä. Lisäksi tulisi muun muassa kannustaa tutkijoita julkaisemaan laadukkaissa OA-foorumeissa sekä kehittää OA-lehtien maksujen hallintaan keskitettyjä palveluita ja rahastoja.

Suosituksen mukaan tutkimusrahoittajien tulisi vastata siitä, että ne tuottavat rahoittamiensa tutkimusten tulosten avoimeen julkaisemiseen velvoittavat mandaatit. Lisäksi rahoittajien pitäisi liittää avoimeen julkaisemiseen korvamerkitty rahoitusosuus osaksi tutkimusrahoitusta - tai kohdentaa tuo osuus tutkimusorganisaatioiden kirjoittajamaksu- tai tukirahastoon. Suositeltavaa olisi myös kehittää rahoitusmalli, joka palkitsee avoimen julkaisemisen toteutumisesta.

Erillisinä hankkeena työryhmä suosittelee toteutettavaksi suunnitelman kansallisen koordinoitupalvelun perustamiseksi avoimen julkaisemisen ja rinnakkaistallennuksen edistämiseksi. Lisäksi hankkeena tulisi toteuttaa malli keskitetystä kirjoittaja- ja tukimaksujen hallinnoinnista ja rahastosta. Muita suositeltavia hankkeita ovat esimerkiksi rahoitusmallin kehittäminen avoimen tieteellisen julkaisemisen tukemiseksi sekä kansallisen julkaisuarkistoverkoston perustaminen.

Suomi etenee uusin hankkein

Edellä kuvatut esimerkit toimenpidesuosituksista seurailevat monissa muissa maissa jo ainakin osittain toteutunutta avoimen tieteen politiikkaa. Suomella riittää kiihtyvää, mikäli haluamme edetä tieteen ja tutkimuksen avoimuudessa johtavien maiden joukkoon vuoden 2017 loppuun mennessä. Tämä on keskeinen tavoite *Avoin tiede ja tutkimus* -hankkeessa².

Kevään 2015 aikana OKM:n rahoitusta ovat saaneet lukuisat avoimen tieteen hankkeet. Kansalliskirjasto on saanut rahoituksen Tieteen avoin julkaiseminen (TAJUA) -projektiin, joka jakautuu peräti seitsemään osaprojektiin³. Kansalliskirjasto ja Tieteellisten seurain valtuuskunta (TSV) ovat saaneet rahoitusta yhteishankkeelle, jossa pyritään lisäämään kotimaisten tiedelehtien edellytyksiä avoimeen julkaisemiseen siirtymiselle⁴. Lisäksi OKM on myöntänyt viidelle eri tutkimusorganisaatiolle rahoitusta hankkeisiin, joissa pyritään avoimen tieteen tulosten hyödyntämiseen⁵. Kansalliseen yhteistyöhön halutaan siis panostaa, joten toiveita tavoitteiden saavuttamiseksi on runsaasti ilmassa.

Lähteet

Avointiede.fi. Avoin tiede ja tutkimus -hanke. Saatavilla: <http://avointiede.fi/tietoa-hankkeesta>

Ilva, Jyrki (2015). Infrastruktuuria ja rahoitusmalleja avoimille tiedelehdille.

Tietolinja.1/2015. Saatavilla: <http://tietolinja.kansalliskirjasto.fi/2015-1/kotimaiset-lehdet-hanke/>

Kansalliskirjasto (2015). TAJUA-projekti alkaa 2/2015. *Kansalliskirjaston uutiskirje*.

Saatavilla: <http://blogs.helsinki.fi/kansalliskirjasto-uutiskirje/tajua-projekti-alkaa-22015/>

Olsbo, Pekka et al. (2015) Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportti. Taustaselvitys EU:n, Pohjoismaiden ja Suomen avoimen julkaisemisen tilanteesta (2015). Saatavilla: <http://avointiede.fi/keskeiset-julkaisut>

Valtioneuvosto (2015). OKM myönsi miljoonan avoimen tieteen tulosten hyödyntämiseen. Saatavana: http://valtioneuvosto.fi/artikkeli/-/asset_publisher/okm-myonsi-miljoonan-avoimen-tieteen-tulosten-hyodyntamiseen

Tietoa kirjoittajasta

Mika Holopainen Tietoasiantuntija Helsingin yliopiston kirjasto Email. Mika.holopainen@helsinki.fi

² ATT-hankkeen verkkosivuilla mainitaan tavoitteeksi mm. että "vuoteen 2017 mennessä Suomi nousee yhdeksi johtavista maista tieteen ja tutkimuksen avoimuudessa ja että avoimen tieteen mahdollisuudet hyödynnetään laajasti yhteiskunnassa". Ks. <http://avointiede.fi/tietoa-hankkeesta>.

³ Projektista ja sen osaprojekteista tarkemmin Kansalliskirjaston uutiskirjeessä <http://blogs.helsinki.fi/kansalliskirjasto-uutiskirje/tajua-projekti-alkaa-22015/>

⁴ Ks. Jyrki Ilvan artikkeli *Tietolinja*-lehdessä <http://tietolinja.kansalliskirjasto.fi/2015-1/kotimaiset-lehdet-hanke/>

⁵ Asiasta tarkemmin Valtioneuvoston sivulla http://valtioneuvosto.fi/artikkeli/-/asset_publisher/okm-myonsi-miljoonan-avoimen-tieteen-tulosten-hyodyntamiseen